

Друга Всеукраїнська наукова конференція

**«Історія та археологія
України: сучасні
тренди досліджень»**

29 квітня 2026 року

М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України Науково-дослідного
інституту козацтва при Інституті історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський історико-краєзнавчий музей

**ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ:
СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2026

УДК 94(477)+903(477):(06)

Рекомендовано до друку кафедрою
історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 20 травня 2026 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол №14 від 28 травня 2026 р.

Редакційна колегія:

к.і. н., доцент Сєкєрська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Нікіфорова Н. А. (Одеса) –
відповідальний секретар
д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)
д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)
ас. Родіял Д. О. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка
наукових праць / за ред. О. П. Сєкєрської. Одеса, 2026. 274 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної
історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та
археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та
здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній
конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка
відбулася **29 квітня 2026 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто
цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти:

д. і. н., професор Михайлуца М. І.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

МІФИ ОДЕСИ ЯК ЧАСТИНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
Чернауцян Ганна, Савченко Віктор.....с.260

ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА В ТВОРЧОСТІ ЕТНОГРАФА
ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО
Шульга Андрійс.268

Ганна Чернауцан, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Віктор Савченко, д.і.н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

МІФИ ОДЕСИ ЯК ЧАСТИНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Анотація. У статті досліджуються конкретні міські міфи та легенди Одеси як невід'ємна складова культурної спадщини міста. Детально розглядаються класичні міфи: легенди про заснування міста; міф про катакомби і підземний лабіринт; образ Соньки Золотої Ручки; образ Мішки Япончика. Показано, що кожен з цих міфів виконує специфічну соціокультурну функцію – від легітимації міського простору до підтримки колективної ідентичності. Аналізується динаміка трансформації одеських міфів у сучасному соціокультурному середовищі.

Ключові слова: міфи Одеси, міські легенди, культурна спадщина, Сонька Золота Ручка, Мішка Япончик, катакомби, міська ідентичність, «одеський міф».

Міфи та легенди будь-якого міста – це не просто художньо прикрашені оповіді про минуле. Це складний соціокультурний механізм, завдяки якому місто формує власну ідентичність, пояснює себе своїм мешканцям і зовнішньому світу, освячує простір і час. Одеса в цьому відношенні є унікальним феноменом, вона встигла накопичити виняткову за насиченістю міфологічну традицію.

Як зазначає В. Скорик, «Одеса – місто на північному узбережжі Чорного моря, великий порт України, а також є Одеса – місто містичної удачливості і героїзму, краси і блиску, гумору, і реального і

містичного міста – робить одеські міф предметом наукового аналізу.

Мета статті – систематизувати та проаналізувати ключові міфи і легенди Одеси як складові культурної спадщини міста, визначити їх походження, структуру та сучасні функції. Об'єктом дослідження є одеська міфологічна традиція; предметом – вісім міфологічних комплексів: легенда про середньовічне поселення 1415 року, легенди про заснування міста, міф про катакомби, образи Соньки Золотої Ручки і Мішки Япончика, легенди про Потьомкінські сходи, міф про одеський гумор, а також традиції міської містики.

Одним із найцікавіших і водночас найбільш дискусійних міфів Одеси є легенда про існування на місці сучасного міста середньовічного поселення, відомого ще задовго до офіційного заснування Одеси у 1794 році. Відповідно до цієї легенди, у 1415 році на місі поблизу Хаджибейського лиману існувало литовсько-татарське поселення, яке деякі дослідники ідентифікують як попередника сучасної Одеси.

В основі цього міфу лежить реальний історичний факт: у середньовічних хроніках і картах справді фіксується поселення Коцюбіїв (Качибей, Хаджибей) у районі сучасної Одеси. За однією з версій, у 1415 році литовський князь Вітовт заснував тут укріплений пункт, який контролював торгівлі шляхи вздовж Чорноморського узбережжя. Ця версія активно побутує в одеській краєзнавчій літературі та міській пам'яті, хоча більшість академічних істориків відносить її до категорії міфологізованої інтерпретації фрагментарних свідчень [1].

Міф про 1415 рік виконує в одеській культурній пам'яті особливу функцію: він подовжує історичну глибину міста на кілька століть, «вписуючи» відносно молоде місто у великий європейський середньовічний контекст. Одеса у цьому наративі постає не продуктом імперіальної волі Катерини II кінця XVIII ст., а спадкоємицею давнього торгового і стратегічного пункту на перетині цивілізацій. Саме тому цей міф набув особливої актуальності після 2014 року, коли питання глибини та автентичності українського коріння Одеси стало підкреслено важливим у суспільному дискурсі [1].

Характерно, що міф про середньовічне поселення органічно поєднується з іншими шарами одеської міфології. Якщо офіційна дата 1794 р. прив'язує Одесу до імперської Росії та Катерини II, то легенда про 1415 рік зміщує акцент на литовсько-українські і причорноморські коріння. Це робить даний міф не лише історичною гіпотезою, а й

інструментом формування альтернативної ідентичності міста – неалежної від імперського нарративу і більш укоріненої в українсько-європейській традиції [1].

Одним із найпотужніших і найстійкіших міфів Одеси є міф про катакомби – розгалужену мережу підземних тунелів, що пронизує місто і його передмістя. Протяжність одеських катакомб перевищує 3 000 км, що робить їх однією з найбільших підземних систем у Європі [2, с. 247]. Проте у міфологічній свідомості одеситів і гостей міста катакомби давно перестали бути просто геологічним або архітектурним феноменом і стали символом таємниці, свободи і небезпеки водночас. Історичне підгрунття цього міфу цілком реальне.

Оскільки видобування вапняку-ракушняку велося стихійно, без будь-якого планування, «карти катакомб не склалися і на сьогодні вони являють собою величезний підземний лабіринт з безліччю ходів, заблукати в якому простіше простого. Ця первісна хаотичність підземного простору стала ідеальним підгрунттям для міфологізації.

У радянський період міф про катакомби набув нового виміру: підземелля стали уособленням партизанського спротиву. Реальна історія одеських партизанів, що переховувалися в катакомбах під час румунської і нацистської окупації 1941-1944 рр., перетворилася на міфологічний нарратив про місто, яке неможливо підкорити: ворог тримав Одесу в облозі зверху, тоді як під землею продовжувалося інше, непереможне місто.

Проте та сама підземна мережа слугувала притулком не лише для радянських партизанів. Скорик зазначає: «У свій час катакомби були притулком як радянських партизанів, так і одеських злодіїв». Ця амбівалентність міфу – герої і злочинці, що ділять одне підземне королівство, – глибоко характерна для «одеського міфу» в цілому, де межа між романтичним бандитом і народним героєм традиційно є вельми умовною [2, с. 247]. Міф про катакомби є живим і сьогодні. Туристичні маршрути підземними тунелями, легенди про людей, що заблукали і ніколи не вийшли на поверхню, оповіді про скарби і схованки - все це підтримує і відтворює міфологічний образ Одеси як міста з подвійним дном: парадним фасадом центральних бульварів і темним, непізнаним підземним «дзеркалом».

Серед персонажних міфів Одеси постать Соньки Золотої Ручки (Софії Іванівни Блювштейн) займає особливе місце. Це реальна постать -авантюристка, шахрайка, злодійка вищої кваліфікації – яка у міфологічній свідомості перетворилася на символ особливого

одеського духу: поєднання хитрості та чарівності, порушення правил і привабливої безкарності.

Скорик дає характерну міфологічну характеристику цієї постаті: «Всьому світу відома Сонька Золота ручка – авантюристка, злодійка, засновниця так званої одеської злодійської школи, свого роду актриса. Кожне її гучне діло було схоже на спектакль. В яких би країнах вона не була, але завжди поверталася у рідну Одесу» [2, с. 247]. Остання деталь є принципово важливою для міфологічного образу: незважаючи на всі злочини і переслідування, Одеса залишається єдиним справжнім домом – центром, до якого персонаж незмінно повертається.

Міф про Соньку Золоту Ручку має і виразний містичний вимір. За словами Скорика, «місцеві жителі стверджують, що її привид донині можна зустріти на узбережжі, на Катерининській вулиці, де жила любов усього її життя, в парку Шевченка, на дорозі, що веде у бік порту, звідки її відправили на Сахалін. Таким чином, реальна біографічна постать перетворюється на «мандруючий привид», чие міфологічне існування вписується в конкретний міський топос: певні вулиці, квартали, маршрути, що несуть у собі «слід» міфологічного персонажа [2, с. 247].

З точки зору гендер-студій міф про Соньку Золоту Ручку є показовим прикладом жіночого образу, що суперечить усім традиційним гендерним нормам: жінка-злочинниця, яка переверщує чоловіків у майстерності й зухвалості, водночас залишається чарівною і бажаною. Ярацька, аналізуючи образи одеських жінок у культурі, зазначає, що «складовою частиною «одеського міфу» є міф про принадність і освіченість одеських жінок» [3, с. 162]. Сонька Золота Ручка є найбільш екстремальним і водночас найбільш впізнаваним втіленням цього образу.

Актуальність цього міфу у сучасній культурі підтверджується численними художніми творами, фільмами і серіалами, присвяченими Соньці Золотій Ручці. Вона залишається одним із небагатьох «одеських міфів», що успішно функціонує на загальнокультурному, а не лише локальному рівні.

Другим великим персонажним міфом злочинного світу Одеси є міф про Мішку Япончика (Мойсея Винницького, 1891-1919 рр.) – реального одеського злочинного авторитета початку ХХ ст., що у міфологічній свідомості міста набув рис майже фольклорного героя-трікстера. Певним чином цей образ є чоловічим відповідником Соньки Золотої Ручки, хоча і з принципово іншим соціальним та ідеологічним забарвленням.

Скорик фіксує характерні міфологічні деталі цього образу: «Не менш відомий всьому світу авантюрист і злодій Мішка Япончик, який, як стверджують старожили його рідної Молдаванки, отримав це прізвисько ще в дитинстві. Будучи дитиною, він був пухким хлопчиком і коли його запитували про те, як його звати, він відповів: «Я – Пончик» [2, с. 247]. Ця «дитяча» версія походження прізвиська надає міфу характерного одеського гумористичного забарвлення.

Міф про Мішку Япончика включає виразний містичний елемент: «Кажуть, що ні на одну справу він не ходив, не побувавши у ворожки на Канатній вулиці. Вона йому наворожила загибель» [2, с. 247-248]. Долучення ворожіння і пророцтва до міфологічного нарративу виконує класичну функцію: надає життєву історію персонажа трагічної неминучості, перетворюючи звичайного злочинця на фігуру міфологічного масштабу, чия доля визначена наперед.

Принципово важливою є міфологізація Мішки Япончика як людини, глибоко відданої своєму місту і своєму народу. Скорик підкреслює: «Він любив мистецтво, красивих жінок, красиві речі. Але не менше він любив рідне місто, до якого був сильно прив'язаний» [2, с. 248]. Образ Мішки Япончика таким чином є втіленням специфічного одеського типу: «свій» бандит, що не є загрозою для містян, а навпаки – є органічною частиною міського організму.

Так само, як і Сонька, Мішка Япончик у міфологічній традиції «залишається» в місті після смерті: «І сьогодні його привид в костюмі в смужку і з тростиною з золотим наконечником у руці можна зустріти як в улюбленому ним Оперному театрі, так і на рідній Молдаванці» [2, с. 247-248].

Реальна постать Мішки Япончика стала прообразом Бені Крика-центрального героя «Одеських оповідань» І. Бабеля. Саме завдяки Бабелю міф про романтичного одеського бандита вийшов далеко за межі місцевого фольклору і став частиною світової літературної міфології. Тихомірова зазначає, що «яскрава література 20-40-х років» сприяла «створенню образу одесита, який не відповідав реальності», перетворивши «одеський міф» «на об'єкт культу» [4, с. 170].

Жоден перелік одеських міфів не буде повним без окремого розгляду, мабуть, найбільш живого і найбільш тиражованого з усіх – міф про одеський гумор. На відміну від легенд про катакомби чи привидів, цей міф не прив'язаний до конкретного місця або персонажа: він розлитий у самому повітрі міста, у способі говорити, думати й

сприймати світ, який одесити вважають своїм неперехідним надбанням.

В основі міфу про одеський гумор лежить уявлення про особливий тип мовлення – «одеську мову» як суміш російської, української, їдишу і всіх мов, що колись звучали у цьому портовому місті. Ця мова породила специфічну комічну традицію: іронічну, самоіронічну, побудовану на несподіваних логічних переходах і подвійних смислах. «Одеський анекдот» як жанр народної творчості давно вийшов за межі міста і став частиною загальнокультурного фольклору пострадянського простору.

Тихомірова зазначає, що гумор є одним із ключових «типових маркерів одеської ідентичності», поряд із морем, архітектурою та видатними іменами [4, с.170]. Примітно, що одеський гумор традиційно осмислюється самими одеситами не просто як риса характеру, а як особлива філософія – спосіб справлятися з труднощами, зберігати гідність у будь-яких обставинах і відмовлятися від надмірної серйозності щодо власних бід. Саме ця функція робить гумор міфологічним, а не просто культурним феноменом.

Міф про одеський гумор є живим і відтворюваним. В умовах повномасштабної війни з Росією після 2022 року одеський гумор набув нового, більш гострого і більш трагічного виміру – і водночас довів свою міфологічну живучість: місто, що сміється, не здається.

Розглянуті вище міфологічні комплекси не є розрізненими оповідями - вони утворюють єдину систему, що виконує комплекс соціокультурних функцій у житті міста і його мешканців. Перша функція – ідентифікаційна. Міфи Одеси формують те, що Ніколаєва, слідом за дослідниками міфів, називає «культурною плямою» («одеськістю») – системою маркерів, що дозволяють відрізнити «своїх» від «чужих» [5, с. 5]. Знати одеські міфи, «впізнавати» їх у повсякденних ситуаціях і практиках – означає бути частиною одеської спільноти. Друга функція – легітимаційна. Міфи «освячують» простір міста, надаючи звичайним місцям (вулицям, мостам, сходам) міфологічного виміру і історичної глибини. Завдяки цій функції Одеса, попри свій молодий вік, сприймається як місто з «вічною» історією. Третя функція – туристична. Тихомірова зазначає, що міфологічна традиція є потужним ресурсом для конкурентного позиціонування міста: «міська ідентичність є інструментом, чисельні європейські міста та регіони успішно ним користуються» [4, с.165]. Одеські міфи є потужним туристичним магнітом – але, як попереджає дослідниця,

існує ризик перетворення автентичної спадщини на «туристичну підробку» [4, с. 170]. Четверта функція – психологічна. Міфи надають мешканцям міста відчуття причетності до чогось більшого за повсякденне існування – «тільки красивий міф вселяє творчий оптимізм!», – як висловлює цю думку одеський краєзнавець О. Губар [5, с. 6].

Сучасний стан одеської міфологічної традиції визначається впливом двох великих процесів: глобалізації і національно-культурного переосмислення. З одного боку, «одеський міф» стає об'єктом комерціалізації і спрощення. З іншого – в умовах російської агресії відбувається переосмислення міфологічних наративів, що раніше сприймалися крізь «імперську» оптику. Yarotska підкреслює, що сьогодні в Одесі активно «руйнуються» старі наративи і «заміщуються новими, в яких увагу сфокусовано на формуванні 'українськості' ідентичності» [3, с. 174]. Це означає, що одеські міфи переживають черговий етап трансформації – але не «смерті».

Принциповим є твердження Ніколаєвої: «незмінною властивістю «одеського міфу» є його здатність утримувати культурну «пляму». До тих пір поки він виконує цю функцію, говорити про його «смерть» безглуздо» [5, с. 5]. Міфи Одеси – про катакомби і привидів, про Соньку і Мішку, про Потьомкінські сходи і легендарних засновників – є живою частиною культурної спадщини міста саме тому, що вони продовжують виконувати свої функції: ідентифікують, легітимізують, надихають і об'єднують» [6].

Висновки. Проведений аналіз міфологічних комплексів Одеси дозволя етверджувати, що міфи Одеси утворюють цілісну і взаємопов'язану систему, яка охоплює різні виміри міського простору і часу. Кожен із розглянутих міфів має історичне підґрунтя, проте у міфології свідомості це підґрунтя трансформується: реальні постаті і події набувають автентичних рис, топографічно прив'язуються до конкретних міських просторів і включаються у систему символічних значень, що виходять за межі конкретного історичного факту.

Характерною рисою одеської міфологічної традиції є переплетення «героїчного» і «злочинного», трагічного і гумористичного, мистичного і повсякденного. Ця амбівалентність відображає реальну специфіку Одеси як портового космополітичного міста, що завжди існувало на перетині різних культур, соціальних верств і моральних систем. Міфи Одеси виконують комплекс соціокультурних функцій: ідентифікаційну, легітимаційну, туристичну

і психологічну. Збереження і осмислення цих міфів є важливим завданням культурної робітничої та наукової спільноти, особливо в контексті сучасних трансформацій одеської ідентичності.

Список використаних джерел

1. Одеса. Портал Історія UA. URL: <https://portalhistoryua.com/city/odessa/> (дата звернення 05.05.2026).
2. Скорик В. Місто міфічної удачливості. *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : матеріали X Всеукр. студент. наук.-техн. конф.* С. 247-248.
3. Яроцька Г. О. Українська ідентичність сучасних одеситок: міф чи реальність? *Bibliotekarz Podlaski*. 2024. № 3 (LXIV). С.159-176.
4. Тихомірова Ф. Ідентичність одеситів та образ міста в міждисциплінарних дослідженнях. *Дбѣа / Докса : зб. наук. пр. з філософії та філології*. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2017. Вип. 1 (27). С. 164-179.
5. Ніколаєва Г. О. «Одеський міф»: минуле та сьогодення. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту*. Рівне, 2013.
6. Одеса, якої ніколи не було: 12 міфів про Одесу. *Історична правда*. URL: <https://yuzhne.city/articles/327714/sonka-zolota-ruchka-odeska-legenda-chi-rosijskij-mif>

*Hanna Chernautsan,
scientific supervisor Viktor Savchenko*

MYTHS OF ODESSA AS PART OF CULTURAL HERITAGE

Abstract. This article examines specific urban myths and legends of Odessa as an integral part of the city's cultural heritage. It provides a detailed analysis of classic myths: legends about the city's founding; the myth of the catacombs and the underground labyrinth; the image of Sonka Zolotaya Ruchka; and the image of Mishka Yaponchik. It is shown that each of these myths fulfills a specific sociocultural function—ranging from legitimizing urban space to supporting collective identity. The dynamics of the transformation of Odessa's myths in the contemporary sociocultural environment are analyzed.

Keywords: *myths of Odessa, urban legends, cultural heritage, Sonka Zolotaya Ruchka, Mishka Yaponchik, catacombs, urban identity, «Odessa myth».*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Секерської. Одеса, 2026. 274 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли дослідницькі нароби молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти першого – другого рівнів, які були оприлюднені на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень» 29 квітня 2026 року у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Видання розраховане на дослідників-істориків, викладачів, здобувачів освіти і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Родіяд Д. О.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.

Одеса 2026